

УДК 811.161.2'373.21-112:801.82 «15/17»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/22.166957>

Олена СЛОБОДЗЯНИК,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) gorbachevska@ukr.net

З ІСТОРІЇ СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ (ОБ'ЄКТИ ПРИРОДНОГО ЛАНДШАФТУ, ОТРИМАНІ У ВЛАСНІСТЬ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті проаналізовано на багатому джерельному матеріалі лексико-семантичну групу географічних назв земельних угідь, отриманих у власність, зафіксовану в текстах пам'яток української мови XVI – XVIII ст., яка є однією з найдавніших в українській мові, досліджено еволюцію географічної лексики за тривалий період її становлення, зіставлено із даними старопольських і старобілоруських пам'яток, а також із сучасною українською мовою та її говірками, що дало змогу краще зрозуміти і пояснити її сучасний стан.

Ключові слова: географічна лексика, пам'ятки української мови, девербатив, диференційний елемент значення.

Olena SLOBODZYANYK,
Candidate of Philological Sciences,
Assistant of the Department of Ukrainian Applied Linguistics
of Lviv National University named after Ivan Franko
(Lviv, Ukraine) gorbachevska@ukr.net

ON THE HISTORY OF OLD UKRAINIAN GEOGRAPHICAL NAMES (OBJECTS OF NATURAL LANDSCAPE “OBTAINED IN OWNERSHIP”: LEXICOGRAPHICAL ASPECT)

In the article it is analyzed the lexical-semantic group of geographical names of fields obtained in ownership: they could have been taken (спадок, орєк, отумєрщина та ін.), bought (купля), inherited (спадок, орєк, отумєрщина etc.), presented (даровизна, данина), obtained as a reward for servicing (выслуга). The content of the investigated monuments helped to conclude that mostly they are represented by judicial-administrative and social-economic vocabulary that is the most ancient in the Ukrainian language, since agriculture was the basis of the economy at that time and land ownership was the guarantee of independence. As a rule it appeared in the process of purchasing-selling, presenting, mortgage, and that was recorded in the respective juridical documents. Contemporary-conditional (ranked) land ownership had a different nature and the way of forming – patches of land were given for servicing for some period of time or till death.

It was investigated the evolution of geographical vocabulary for a considerable period of time, its formation, compared with old Polish and old Belarus monuments and also with the modern Ukrainian language and its dialects that gave a possibility to better understand and explain its current state.

The material was taken from records of the Ukrainian language of the XVI – XVIII century (manuscripts and published) on the basis of fundamental files: “The dictionary of the Ukrainian language of the XVI century – the first part of XVII century”, “The historical dictionary of the Ukrainian language” edited by Ye. Tymchenko” that are kept in the Institute of the Ukrainian studies after I. Krypyakevych National Academy of Ukraine (city Lviv), and also in “Documents of Brotslavskyi province 1566–1606), “Epoch of Hetman Ivan Mazepa in documents”, “Governmental manifestos of Ivan Mazepa”.

The characteristic feature of all the analyzed words is the fact that despite their long usage in the Ukrainian vocabulary and ancient origin it was impossible to determine their exact meaning. Even if the word had the exactly determined meaning, available illustrating material does not allow to say what object was denoted by this or that name.

Regarding every reality structurally different meanings were revealed: simple, composed and descriptive, that certifies richness of expressive means of the Ukrainian language of the XVI – XVIII century.

Key words: geographical vocabulary, monuments of the Ukrainian language, deverbative, differentiation element of meaning.

Постановка проблеми. Невід'ємною й однією з найдавніших частин лексику кожної мови, зокрема української, є географічна лексика. Її нау-

кова інформативність важлива не тільки для лінгвістів, а й для істориків, археологів, етнографів, антропологів, які вивчають питання етногенезу,

давні міграційні процеси, історію матеріальної і духовної культури народів. Дослідження еволюції географічної лексики за тривалий період її становлення дає змогу краще зрозуміти і пояснити її сучасний стан, що і зумовлює мету статті.

Аналіз досліджень. Об'єктом пропонованого дослідження є назви угідь зі значенням «одержаний у власність», представлені у пам'ятках ділового стилю XVI – XVIII ст. групою найменувань земельних угідь, які ставали власністю у різний спосіб: їх могли зайняти (*займа, займанщина, займиско*), купити (*купля*), успадкувати (*спадокъ, орекъ, отумерщина* та ін.), подарувати (*даровизна, данина*), отримати як винагороду за службу (*выслуга*). У зв'язку зі змістом досліджуваних пам'яток найбагатше в них представлена судово-адміністративна та суспільно-економічна лексика, у складі останньої І. Керницький виділяє групу «назви видів власності», куди входять «насамперед слова й терміни, які вказують на різні форми набуття майна (*спадокъ, купля, купно, даровизна, вино*)» (Керницький, 1980: 104).

Лексико-семантична група географічних назв земельних угідь, отриманих у власність, є однією з найдавніших в українській мові, оскільки сільське господарство було основою тогочасної економіки, тож земельне володіння виступало гарантом незалежності. Зазвичай воно виникало в процесі купівлі-продажу, дарування, застави, що фіксувалося у відповідних юридичних документах. Тимчасово-умовне (рангове) володіння землею мало іншу природу і спосіб формування – ділянки видавали за службу на певний строк або до смерті.

М. Худащ зазначає: «Пам'ятки української актово-канцелярської мови XIV – XV ст., що є по суті єдиним джерелом, у якому вперше виразно засвідчені основні характерні риси мови української народності цього раннього історичного етапу її розвитку, в лексикологічному плані досліджені слабо». І продовжує: «Треба відзначити, що специфічний канцелярський стиль, повторювані (особливо в молдавських грамотах) канцелярські штампи і трафаретні звороти, а у зв'язку з цим – і специфічний відбір слів для їх вираження спричинилися до того, що лексичне багатство в межах окремих лексико-семантичних груп у цих пам'ятках виявлене помітно нерівномірно. Так, наприклад, побутова, виробничо-професійна та деякі інші семантичні групи лексики представлені тут дуже невиразно. Якщо ж ідеться про ландшафтні назви, то в ділових документах XIV – XV ст. вони виступають досить рельєфно. Особливо багатий матеріал містять у собі т. зв. дарчі, підтвердні, купчі, духовні та розмежувальні грамоти,

в яких іде мова про надання у власність чи спадкове користування та визначення меж земельних наділів, сільськогосподарських угідь, різних урочищ, лісових масивів, природних і штучних водоймищ тощо... У ряді грамот, зокрема розмежувальних, нерідко, крім переліку наділів, докладно визначаються також їхні границі, а в зв'язку з цим вказуються різні природні і штучні об'єкти ландшафту, що мають служити відповідними орієнтирами» (Худащ, 1962: 143–144).

Матеріал зібрано з пам'яток української мови XVI – XVIII ст. (рукописних та опублікованих) на основі фундаментальних картотек: картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII століття» і картотеки «Історичного словника українського язика» Євгена Тимченка, які зберігаються в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), а також «Документів Брацлавського воєводства 1566–1606 років», «Доби гетьмана Івана Мазепи в документах», «Універсалів Івана Мазепи».

Виклад основного матеріалу. Займище. Українські пам'ятки спорадично фіксують давнє слово *займище*. Зокрема тезаурус «Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.» подає одну ілюстрацію з тексту за 1478 р. і тлумачить цю назву як «недавно освоєна ділянка землі, що знаходиться віддалік від інших земель; займище» (СУМ¹⁴⁻¹⁵, 1977–1978, I: 375). Пам'ятки української мови XVI – XVIII ст. фіксують використання девербатива *займище* «угіддя (перев. земельне), набуте правом першого зайняття; займанщина, займище»¹ доволі пізно – від II пол. XVII ст.: *великій государь нашъ... наданъніе монастырови [універсали]... на село Луку, і на вишелякіє кгрунта, сѣножати, займища и поля, грамотою своею государскою ствердити... рачиль* (КТ, 1670 Ген. Сл. Луб. п.: 823); *тиє лѣски... тепер Грицко из своими трома синами, одним займищем обвѣвши, держит* (ДГІМ, Батурина, 1691: 429); *подъ строгимъ горловымъ караньемъ приказуемъ, жебы никто въ преречонии займища не важилса въѣздити и оныхъ вырубовати* (УІМ, Баришівка, 1691: 238) та ін.; пор. старобіл. *займище* – «окрема маєтність за межами основного поселення» (ГСБМ, 1982–1989, X: 221).

¹ В одній із пам'яток ділового стилю вдалося знайти фрагмент із детальним поясненням суті займанщини: *Єсть займа, о которой такъ напечатано: Добра которіє власностію називають, суть сии: которихъ кто сперва набьль; або от начала всѣхъ вещей добра были всѣмъ людемъ сполніе... а кто чего первѣ досталь, тоє его было... Когда кто набивает добръ, которые предъ тимъ пана... не имѣли, потому стаются того, кто ихъ... заиметь... // Из оныхъ правъ видно тоє, что первое право и первая крѣпость и без писемъ и без привилеєвъ в Малои Россіи суть старинніє и давніє займи* (КТ, XVIII ст. С. і Р. 3–4).

Рідше використовувалися словотвірні варіанти *займиско* (*займѣско*) та *займа*: *суд... тие добра, то естъ лѣс увесь, як ся в собѣ займѣском мѣл и мает, сим нинешним декретом увязует* (ДГІМ, Батурин, 1691: 430); *маетности... зѣ всѣми до нихъ принадлежащими угодіями, млинами, полями пахатними и сѣнокосними, лѣсами, гаями и займисками, при нему пану Гамалѣи, ... ненарушине... заховуемъ* (КТ, 1709, Ген. Сл. Луб. п.) та ін.

«Словник української мови» П. Білецького-Носенка тлумачить слово *займище* як «простір землі, загороджений нашивидкуруч для випасання худоби» (Білецький-Носенко, 1966: 144), хоча у словникові за ред. Б. Грінченка відповідні назви не мають жодної спеціалізації: *«займаницина – земля, набута правом першого зайняття, займище, займина»*, а слово *займище* позначало вже тоді загальне поняття «зайняте місце взагалі» (Грінченко, 1907–1909, I: 43–44). У лексиконі сучасної української мови збереглися назви «займище – зайняте ким-небудь місце, ділянка землі; займанщина», «займанщина – земельна власність, придбана правом першого зайняття вільної землі, займанка, займань» і фіксуються без будь-яких ремарок, проте ілюстрації до них вибрано переважно із творів авторів ХІХ ст. (СУМ, 1970–1980, III: 133–135). Діалектна лексикографія фіксує, зокрема, «займиско / займище / займа – садіба, обкопана ровом» із ремаркою *заст.* (Москаленко, 1949: 34).

Купля. Церковнослов'янїзм *купля* (< псл. *kupiti запозичене з герм. мов (ЕСУМ, 1982–1989, III: 147–148)) виявляємо в текстах досліджуваних пам'яток як багатозначне (СУМ¹⁶⁻¹⁷, 1996–2010, XV: 188–189); пор. староукр. *купля* – «(дія) купівля, покупка, тимчасове користування нерухомим майном, оренда» (СУМ¹⁴⁻¹⁵, 1977–1978, I: 529).

Нашу увагу привертає назва *купля*, часто вживана у значенні «придбана земля, землеволодіння»: *Мает ин тоє выше писаное имѣне... и люди того имѣна, куплю свою держати со всеми... лѣсы... и с полми* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, Краків, 1512 AS III, 94); *Яз Василеи Соснишкии... сознаваю... иж куплю его властную... поступил с полями* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 11) та ін. Відповідно слово *купля* вступало в антонімічні зв'язки із назвами спадкових земельних угідь: *отчизна и купля моя ни въ чомъ, никому не заведена* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, Тороканів, 1555 ЧИОНЛ V-3, 159); *яко въ земли, въ будованью, въ маетности отцевское, такъ тежъ въ спадкохъ братьи нашею и въ купли сестренца нашего, и во всемъ мнѣ дѣлу ровного поступилъ* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, Луцьк, 1564 РЕА II, 140).

Аналогічно і щодо функціонування дублетних складених найменувань *кгрунти купленныє, грунты покупленныє, имѣние (имѣніє) купленносимѣне купленоє, именьє набытоє*²: *если бы замуж пойти не хотела, тогда мает седети и на тыхъ двоухъ частех именья моего так отчизного, яко набытого, ажъ до живота своего* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, 1554); *наданя на власних его добрах, так же и в осажованню людцов на купленном грунтѣ Фаевском* (ДГІМ, Батурин, 1690: 29); *то все кгрунти власные отчизные и кгрунти купленныє* (УІМ, Батурин, 1690: 209); *Уставуемъ, абы всѣ подданіи наши... имѣнія свои отчистіе, выслуженніе, купленніе... спокойно держали* (КТ, XVIII ст. б.дж.) та ін.

Слово *купля* (купівля) у лексиконі сучасної української мови є рідко вживаним (СУМ, 1970–1980, IV: 404]. У бойківських говірках засвідчені вирази *купчий грунт* – «земля куплена, а не успадкована після смерті батька або матері» (син. *побічний грунт*) (Онишкевич, 1984, I: 196).

Даровизна, данина. На позначення подарованих природних об'єктів, земельних угідь українські пам'ятки фіксують давні назви *даровизна* і *данина*: *Дворъ мой власный на всемъ изъ плациомъ, которые отъ помененнаго Пана Малжонка моего, вѣчною даровизною маю во мѣстѣ Кіевѣ лежацій* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, Київ, 1615 ПВКРДА II-1, 10); *мы на сеиме... комиссаровъ, ... которыхъ на там тые кгрунты выежати и припатритъ се мели, яко долго и шыроко данина продка позваныхъ ростягатись маеть, и тотъ кгрунтъ з даниною... обехати и оцерьквивати... розъграничытъ и обомъ сторонам... означити мели, назначились были* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, Варшава, 1645 ЧИОНЛ XIV-3, 175)³. Із тим же значенням засвідчено складене найменування *земля даровная*: *А сси ли(ст) другии за зе(м)лю залужную и за даро(в)ную* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XIV, 224); пор. аналогічні прості і складені назви у стбіл. пам'ятках (ГСБМ, 1982–1989, VII: 238; 243).

У сучасній українській мові закріпилося слово *даровизна* – «подарована річ, подарунок», марковане як розмовне (Грінченко, 1907–1909, I: 359; СУМ, 1970–1980, II: 213], а слово *данина* стосується виключно данини, податку (Грінченко, 1907–1909, I: 357; СУМ, 1970–1980, II: 210].

² Пор. також описову конструкцію: *тии всѣ вышея речение добра стержаем, так позволяем им самым, женам и потомству их вѣчне оними, яко дѣдичными и отческими и своим старанием всячески набутиими, владѣти* (ДГІМ, 1704: 99).

³ Кожне із цих слів багатозначне: *данина* «дарування, надання», «податок, данина» і «добродійство» [СУМ¹⁶⁻¹⁷, 1996–2010, VII: 171–172], а *даровизна*, окрім цього, ще і «надання, передавання у власність маєтку; дарування даровизна» [там само: 178].

Словник за ред. А. Кримського пропонує перекладати рос. *даровщина* і *даровщинка* як *даровизна*, *дарівщина*, *даровиця* і подає ілюстрацію: *Цей лісок у мене даровизна – дядько на весіллі подарував* (РУСКр., 1924: 269).

Выслуга. Девербатив *выслуга* – «земельне володіння, одержане за службу» – часто вживаний в офіційно-документах XIV – XV ст. (СУМ¹⁴⁻¹⁵, 1977–1978, I: 221); пор. старобіл. *выслуга* «заслуга, винагорода за службу, нерухома власність (земельне угіддя, маєток або село), отримане у винагороду за службу і відробіток» (ГСБМ, 1982–1989, VI: 110–111). Дані пам'яток XVI – XVII ст. дають змогу трактувати це слово як багатозначне (СУМ¹⁶⁻¹⁷, 1996 – 2010, VI: 44–45).

Детальний аналіз українських писемних джерел XVI – XVIII ст. свідчить про часте використання слова *выслуга* на позначення земельних угідь, одержаних за службу (перев. військову): *еще к тому приписываю свою вѣрную выслугу, што есми выслужилъ на господари великомъ королѣ Александре, озеро Вѣропутъ а Долгую тоню* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, Київ, 1507 АрхЮЗР 1/VI, 11); *в то ся имѣнье не мают вступовати..., бо то есть моя вѣрная выслуга* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, 1576 АрхЮЗР 8/IV, 154) (дет. див.: УК¹⁶⁻¹⁸, 2018: 57).

Засвідчено складені найменування з прикметниковими кваліфікаторами *кгрунтъ выслуженный*, *кгрунтъ выслужонный* «земля, одержана за службу (перев. військову)»: *О козацкихъ дѣдичныхъ... выслуженныхъ кгрунтахъ листъ сей* (КТ, XVIII ст. б.дж.); *они мешкаючи старовѣчне на кгрунтахъ выслужонныхъ авне авне доброволне признали границу старожитну* (КТ, 1689 б. дж.) та *имене выслужоное, имѣніе выслуженное* «земельне угіддя (перев. із садибою), одержане за службу (перев. військову)»: *установуемъ, абы всѣ подданныи наши... имѣнія свои отчистіе, выслуженніе, купленніе... спокойно держали* (КТ, XVIII ст. б.дж.); пор. строс. *вотчина выслуженная* (СРЯ¹⁸, 1998, IV: 104). Виявлено із тим же значенням складне найменування *урик за выслуженіе*: *Пѣтрашко и сестра его Мънунта... и племениковѣ их... // продали свою правою штнину и дѣднину шт исписок за раздѣленіе, що имали штциве их шт Івана воеводі, и шт урик за выслуженіе, що имал прѣдд их Бѣлош чашиник шт Іліе... воеводі... село шт Воловорѣни* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, Ясси, 1577 МЭФ I, 106–107); пор. стбіл. *выслуженьє* (ГСБМ, 1982–1989, VI: 112).

Спадокъ. Давнє слово *спадокъ*, що є девербативом від *спадати* (< псл. *pasti (*padti), *padati), у пам'ятках XVI – XVIII ст. виявляємо зі значенням «успадкована земля»: *спадокъ на мене палъ*

уво имѣньех штца моего..., а у Фалковѣи част тых имѣней шт дѣди моего пнѣ Юхна Семеновича и шт теток моих (ДБВ, 1585: 392); *а ижъ блишого не было до того спадку едно тен марко теды записует вѣчьнѣ тоту третую часть тоиѣ ролѣ што был андреи небощик коупил... и записует ся тых сынѣв ивана пилипового боронити... если бы ся кто извал до того спадку* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, Одрехова, 1626 ЦДАЛ 37, 2, 42) та ін.

Стосовно успадкованих земель засвідчено низку складених найменувань: *добра лекгованные* «земельні угіддя, записані у спадок», *добра спадлыє // имене отказное // имене спалоє // имене спадково є* «земельні угіддя, одержані у спадок; спадок, спадщина», *кгрунтъ спадающий* – «земельне угіддя, яке переходить у спадок; спадщина» (УК¹⁶⁻¹⁸, 2015: 94–95; 101–106). Окремий ряд формують найменування із диференційним елементом значення «пов'язаний із довічною власністю»: *добра вѣчистіе // имене вечистое // имене нерушающее* «земля, отримана в довічне володіння», *кгрунтъ вѣчный (вечный) // кгрунтъ звечный // кгрунтъ спокойный* «земля, отримана у спадок із правом довічної власності» (УК¹⁶⁻¹⁸, 2015: 86–95; 100).

Сучасне українське *спадок* є синонімом до *спадщина* і має значення «майно і т. ін., що переходить після смерті його власника до іншої особи» (Грінченко, 1907–1909, IV: 172; СУМ, 1970–1980, IX: 483); пор. бойк. *спадки* «спадщина» (Онишкевич, 1984, I: 239).

Прадѣдина. У пам'ятках досліджуваного періоду виявлено слово *прадѣдина* – «земля, успадкована від предків, від діда-прадіда», – утворене за допомогою префікса «зі значенням первісності, давності або прямої спорідненості пра-« (ЕСУМ, 1982–1989, IV: 549) та основи слова *дѣдина*: *Пани Олизаровая... биланамъ [королю] чоломъ и жадала насъ, абысми ей дали... имѣне, на имя Любчо, пана єє прадѣдину и дядину* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, 1590 АрхЮЗР 7/1, 37); пор. із тим же значенням старобіл. *прадядовщызна* (ГСБМ, 1982–1989, IX: 134).

Похідний прикметник *прадѣдовский* увійшов до складу найменування *прадѣдовский грунтъ* – «земля, успадкована від предків» – і є певною мірою синонімом найменувань типу *кгрунтъ дѣдизный* та ін. (УК¹⁶⁻¹⁸, 2015: 93–94).

У сучасній українській мові закріпилася назва *прадідизна* – «спадщина від прадіда» (СУМ, 1970–1980, VII: 511).

Отумерщина. Слово *отумерщина*, утворене префіксально-суфіксальним способом від *умерти* (< псл. *mertī 'умирати' (ЕСУМ, 1982–1989, III: 444–445), оказіонально виявлене в пам'ятці діло-

вого стилю. Імовірно, воно позначало відумерлу спадщину – земельне угіддя, що залишилося по смерті власника, котрий не мав спадкоємців: *Горкуша... маючи повѣсть о кгрунтѣ, лежачомъ в селе Требуховѣ, который пустовалъ презъ часть немалый, то ест отумерицина, аже тот Кирик вмер из жоною и всѣм щадкомъ* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, 1612–1699 АБМУ 64). Хоча назва *отумерицина* могла стосуватися спадщини загалом, зокрема земельної, яка залишилася після смерті її власника.

Словник за ред. Б. Грінченка тлумачить *відумерицина* як «выморочное имѣніе», маючи якраз на увазі землеволодіння, маєток, що залишився після смерті власника, який не мав спадкоємців (Грінченко, 1907–1909, I: 232). У сучасній українській літературній мові слово *відумерицина* «майнова спадщина після померлих» кваліфікують як застаріле (СУМ, 1970–1980, I: 653).

Назва активно функціонує в діалектах. На Бойківщині, зокрема, зафіксовано низку словотвірних варіантів, кожен із яких багатозначний: *відумерицина* «маєток, нікому покійником не залишений», «маєток без спадкоємця, який звичайно переходить у власність найближчого сусіда за влаштування покійникові похорону», «маєток бездітного покійника, що згідно зі звичаєм переходить у власність найближчих родичів», «спадкова частина, спадщина взагалі» (Онишкевич, 1984, I: 124); *зумерицина* // *зомерицина* «маєток, що його бездітний, вмираючи, дарує заповітом чужим людям, церкві за умови, щоб його як слід похоронити», «маєток, залишений бездітником без заповіту, і який сама громада розподіляє між родичів або, за їх відсутності, бере на свою власність», *померицина* «земля, яку одержує у спадщину родич покійника за піклування про нього перед смертю», «земля і особисті речі бездітного покійника, які переходять до його родича», «спадщина, яку одержують діти покійника» (там само, II: 110), *умерицина* «земля і все майно покійника» (там само, II: 317).

Орекъ // урикъ. Запозичена назва *орекъ* (мад. *örök* – спадщина) мала високу частоту використання в діловій мові XIV – XV ст. і була багатозначною: «спадкове феодалне володіння, спадкова земельна власність», «княжий привілей на спадкове землеволодіння», «власність», а прислівники *въ оурикъ* та *подъ оурикъ* вживалися зі значенням «навічно» (СУМ¹⁴⁻¹⁵, 1977–1978, II: 482).

Назва *орекъ* «спадкове земельне угіддя» трапилася в тексті тільки однієї пам'ятки – «Тестамент Николи Бенедиківського», складеного 13 жовтня 1603 р. в селі Бенедиківці, що на Закарпатті: *8 нивокъ минѣ [ієрею Николаю Бенедиков-*

скому] данно за служиня на орекъ (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XVI, 222); *Путь Игнат рушанскый, Иваникувъ внукъ добывъ правомъ Иваниковой землѣ половина: чом лѣм два оунуки остали ик тому орекови* (там само); *Керестешувъ лязъ купив Федко Кекувъ на орекъ на вѣки из дети на дети за сорокъ золотыхъ и за пят* (там само).

Варіант *урикъ* «успадковане землеволодіння» виявлено в кількох джерелах документального жанру, але теж відповідного ареалу поширення слова – території сучасних Молдови та Румунії: *прїидѣ прад нами... слуга нашъ, влад... и продал свою правую итнину ит своего праваго урика, едно село, на тѣтовѣ, на има русани* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, Бадевці 1503 Cost.S. 255); *да естъ томоу Поутенскомоу мннастыру ит насъ урикъ непорушено николи же навѣки* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, Хуси, 1505 CostDB 9).

Ці назви не збереглися в українській літературній мові.

Оказіонально виявлено вираз *добра ленные* «земельні угіддя, надані за виконання військової служби чи інших повинностей; ленні земельні угіддя»: *а то естъ власныи кгрунтѣ по тамѣтой стороне дороги золочовскый и итшары дворные ит ста лет в уживаню его мл и продков его мл для чого повинна была сторона поводова комисыю выправити яко ит добръ ленных* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷, Новий Острів, 1614 ЛНБ 5, III 4054, 102 зв.).

Трапляються описові конструкції стосовно наданого за службу земельного угіддя: *пан Василий Устимович... презентовал нам унѣверсал... на добра его власние, купление и за услуги свои в Войску Запорожском наданнии, конфермованнии, жебы нашим гетманским [Ивана Мазепи] унѣверсалом ствердили* (ДГІМ, 1609: 29).

Висновки. Слова аналізованої ЛСГ, зазвичай, мають у своїй основі праслов'янські етимони і є девербативами за способом творення (*вислуга, данина, займа* та ін.). Запозичень у складі аналізованої ЛСГ небагато, і їх історія використання в українській мові різна: мадяризм *орекъ // урикъ* не зберігся, як і церковнослов'янськи, зокрема *отумерицина* (кваліфікують як застаріле), але активно функціонує в діалектах.

Характерною ознакою майже усіх слів є те, що, попри тривалу історію використання в українському лексиконі та давнє походження, їх точного значення встановити так і не вдалося.

Стосовно кожної реалії було виявлено низку різних за структурою найменувань: простих, складених та описових, що свідчить про багатство виражальних засобів української мови XVI – XVIII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький-Носенко П. Словник української мови / підготував до вид. В. Німчук. Київ, 1966.
2. Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909.
3. Гістарычны слоўнік беларускай мовы, гал. рэд. А. І. Жураўскі. Мінськ, 1982–1989. (ГСБМ)
4. Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / упор.: М. Крикун і О. Піддубняк. Львів, 2008. (ДБВ)
5. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / упоряд. С. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1144 с. (ДГІМ)
6. Етимологічний словник української мови: в 7 т. К., 1982–1989. (ЕСУМ)
7. Керницький І. М. Лексика на означення населення за суспільно-економічним становищем і майново-правовими відносинами. З історії української лексикології / відп. ред. Д. Г. Гринчишин. Київ:, 1980. С. 18–26.
8. Картотека «Словника гуцульських говірок», зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів. (КСГГ)
9. Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів. (КСУМ)
10. Тимченко Є. Картотека «Історичного словника українського язика». Зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів). (КТ)
11. Москаленко А. А. Нариси з історії мови української народності XVI – XVII ст. Сборник филологического факультета. Одеса, 1949. Т. II. С. 111–129.
12. Піпаш Ю, Галас Б. Матеріали до Словника гуцульських говірок. Ужгород, 2005.
13. Онишкевич М. Словник бойківських говірок. Київ, 1984.
14. Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок. Івано-Франківськ, 2004.
15. Російсько-український словник: у 4 т. / гол. ред. А. Кримський. Київ: Червоний шлях, 1924. (РУСКр)
16. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці, 2005. (СБГ)
17. Словарь русского языка XVIII века / гл. ред. Ю. С. Сорокин; ред. Е. Э. Биржакова. Санкт-Петербург, 1998. Вып. 1–15. URL: <http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/>. (СРЯ)
18. Словник української мови: в 11 т. / гол. редкол. І. Білодід. Київ, 1970–1980. (СУМ)
19. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. / гол. редкол. Л. Л. Гумецька. Київ, 1977–1978. (СУМ 14–15)
20. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. Д. Г. Гринчишин. Львів, 1996–2010. (СУМ16-17)
21. Універсали Івана Мазепи (1687–1709) / упоряд. І. Бутич; відп. ред. П. Сохань. Київ – Львів, 2002. Кн. 1. 757 с. (УІМ)
22. Українські краєвиди XVI–XVIII століть. Слово – текст – словник / Г. Дидик-Меуш, О.Слободзяник. Львів: Вид-во «Коло», 2015. 384 с. (УК16-18)
23. Худаш М. Л. Ландшафтні назви в пам'ятках української актової мови XIV – XV ст. Дослідження і матеріали з української мови. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. Т. 5. С. 143–158.

REFERENCES

1. Biletskyi-Nosenko P. Slovyk ukrainskoi movy / pidhotuvav do vyd. V. Nimchuk. Kyiv, 1966. [in Ukrainian].
2. Grinchenko B. Slovar ukrainskoi movy / red. B. Grinchenko. Kyiv, 1907–1909. [in Ukrainian].
3. Histarychny slovník belaruskai movy / red. A. I. Zhuravski. Minsk, 1982–1989. [in Belarussian].
4. Dokumenty Bratslavskoho voievodstva 1566–1606 rokiv / upor.: M. Krykun i O. Piddubniak. Lviv, 2008. [in Ukrainian].
5. Doba hetmana Ivana Mazepy v dokumentakh [The era of Ivan Mazepa in documents] / ed. S. Pavlenko. Kyiv: Publishing House Kyiv-Mohyla Academy, 2007. 1144 p.[in Ukrainian].
6. Etymolohichni slovyk ukrainskoi movy: v 7 t. Kyiv, 1982–1989. [in Ukrainian].
7. Kernytskyi I. M. Leksyka na oznachennia naseleennia za suspilno-ekonomichnym stanovyshchem i mainovo-pravovymy vidnosynamy [Lexicon on the definition of the population inaccordancewith socio-economic situation and property and legal relations]. From the history of Ukrainian lexicology / ed. D. G. Grynychshyn. Kyiv, 1980. S. 18–26. [in Ukrainian].
8. Khudash M. L. Landshaftni nazvy v pam'iatkakh ukrainskoi aktovoi movy XIV – XV st. [Landscape names in the chronicles of the Ukrainian language of the XIV – XVth centuries]. Researches and materials on the Ukrainian language. Kyiv: Vyd-voANURSR, 1962. T. 5. S. 143–158. [in Ukrainian].
9. Kartoteka “Slovyka hutsulskykh hovirok” [The catalogue of “Dictionary of Hutsul dialects”] / stored in the Department of Ukrainian language at the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine, Lviv. [in Ukrainian].
10. Kartoteka “Slovyka ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.” [The catalogue of “Dictionary of the Ukrainian language XVI – the 1st half of XVII c.”] / stored in the Department of Ukrainian language at the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine, Lviv. [in Ukrainian].
11. Tymchenko Ye. Kartoteka “Istorychnoho slovyka ukrainskoho yazyka” [The catalogue of “Historical dictionary of the Ukrainian language”] / stored in the Department of Ukrainian language at the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine, Lviv. [in Ukrainian].
12. Moskalenko A. A. Narysy z istorii movy ukrainskoi narodnosti XVI – XVII st. [Essays on the history of the language of Ukrainian nationality of the XVI – XVII centuries]. Compilation of the Faculty of Philology. Odessa, 1949. T. II. S. 111–129. [in Ukrainian].
13. Pipash Y., Halas B. Materialy do Slovyka hutsulskykh hovirok [Materials for the Dictionary of Hutsul dialects]. Uzhhorod, 2005. [in Ukrainian].

14. Onyshkevych M. Slovnyk boikivskykh hovirok. Kyiv, 1984. [in Ukrainian].
15. Pyrtei P. Korotkyi slovnyk lemktivskykh hovirok. Ivano-Frankivsk, 2004. [in Ukrainian].
16. Rosiisko-ukrainskyi slovnyk: u 4 t. / hol. red. A. Krymskyi. Kyiv: Chervonyi shliakh, 1924. [in Ukrainian].
17. Slovnyk bukovynskykh hovirok / red. N. V. Huivaniuk. Chernivtsi, 2005. [in Ukrainian].
18. Slovar russkaho yazyka XVIII veka / ed. Y. S. Sorokyn; red. E. E. Byrzhakova. Sankt-Peterburh, 1998. Vyp. 1–15. URL: <http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/> [in Russian].
19. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. / hol. redkol. I. Bilodid. Kyiv, 1970–1980. [in Ukrainian].
20. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. / hol. redkol. L. L. Humetska. Kyiv, 1977–1978. [in Ukrainian].
21. Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. / vidp. red. D. H. Hrynchyshyn. Lviv, 1996–2010. [in Ukrainian].
22. Universaly Ivana Mazepy (1687–1709) / uporiad. I. Butych; vidp. red. P. Sokhan. Kyiv – Lviv, 2002. Kn. 1. 757 s. [in Ukrainian].
23. Ukrainski kraievydy XVI – XVIII stolit. Slovo – tekst – slovnyk / H. Dydyk-Meush, O. Slobodzianyk. Lviv: Vyd-vo “Kolo”, 2015. 384 s. [in Ukrainian].